

пам'яток. Серед напівсферичних мисок є із загнутим до середини краєм. Такі посудини тільки з'являються в Чапаївці, дещо більше їх в Козаровичах, але найчастіше вони трапляються в найпізніших пам'ятках трипільської культури Київщини та Східної Волині.

Так звані «кухонні» посуд представлені уламками широко відкритих горщиків з короткими прямими або трохи розхиленими вінцями. Шийка звичайно вкрита прямовисними, а тулуб — безсистемними смугами розкосів. Виготовлені вони з глини, що має домішку дрібного піску і лише в двох випадках — подрібненої черепашки. Взагалі для Трипілья етапу В/II — С/І характерний кухонний посуд з такою домішкою; лише чапаївська група пам'яток має аналогії описуваному комплексу (тут переважає домішка піску, а в Козаровичах ця група взагалі єдина). Прикрашалися кухонні горщики насічками або відбитками гребінцевого штампа по краю вінця та смугами дужок, ямок, наколів у нижній частині шийки. Один з невеликих горщиків був прикрашений по краю вінця і над плічками відбитком шнура, що є характерним для кераміки з Чапаївки (рис. 1, 3, 5, 7).

Розписна кераміка виготовлена з добре відмуленої глини кремовею або цегляною кольору, вкрита рожевим ангобом та малюнком, виконаним темно-брунатою фарбою. Черепки погано збереглися, тому система розпису не встановлена.

Статуетки за стилем характерні для початку пізнього етапу трипільської культури Подніпров'я (рис. 1, 1, 2).

Таким чином, речовий матеріал, тип жител і топографія його розміщення свідчать, що дане поселення належить до початку пізнього етапу трипільської культури Середнього Подніпров'я. Його слід включити до пам'яток чапаївського типу, що безпосередньо змінюють пам'ятки типу Коломийщини I і передують лукашівським. За деякими ознаками можна навіть віднести поселення до заключної пори розвитку пам'яток чапаївського типу і синхронізувати його з поселенням в Козаровичах.

В. А. КРУЦ

Новые материалы трипольской культуры в Киеве

Резюме

Во время раскопок на Копырьевом конце древнего Киева было частично исследовано поселение трипольской культуры:

Здесь открыты остатки двух углубленных жилищ и трех ям хозяйственного назначения, среди заполнения которых были встречены обломки антропоморфных статуэток и керамика (лощеная, кухонная, расписная), характерная для памятников начала позднего этапа трипольской культуры Киевщины (чапаевский тип).

Є. В. МАХНО

Пам'ятки типу Дитиничів і Компаніївський могильник

Проблема взаємозв'язків археологічних культур останнім часом стає найбільш актуальною. Особливої гостроти вона набирає в зв'язку з вивченням черняхівської культури, вирішення основних питань якої певною мірою поставлене в пряму від неї залежність. В цьому плані певне місце посідає питання про взаємні зв'язки між населенням Середнього Придніпров'я і Прибалтики в першій половині I тисячоліття н. е. і, зокрема, висловлена Ю. В. Кухаренком гіпотеза про пам'ятки, анало-

гічні Дитиничам і Брест-Трішину, які автор без жодних застережень об'єднує в одну групу, прилучаючи до неї низку пам'яток Придніпров'я і Південного Надбужжя. Однак опубліковані й відомі всім факти змушують поставитись до цієї гіпотези негативно. Отже, звертаємось до фактів.

У 1961 р. з'явилася детальна публікація М. Ю. Смішка та І. К. Свешникова про трупопальні поховання III—IV ст. н. е., розкопані протягом 1956—1957 рр. на безкурганному могильнику поблизу с. Дитиничі Дубнівського району Ровенської області¹.

Вичерпний опис 21 поховання і супровідного інвентаря та ілюстрації (сім таблиць), на яких показано всі знайдені речі, дають повне уявлення про характер виявленого тут комплексу. Близько 50 опублікованих посудин засвідчують, що основною керамічною формою на могильнику були ліпні тонкостінні, з підлощеною або згладженою поверхнею миски специфічних форм (лійчасті, опуклобокі, біконічні), мископодібні вироби (часом прикрашені пролошенням та невеличкими вушками), меншою мірою представлені чарки (лійчасті, опуклобокі) та кухлі з ручкою. Крім них, знайдено ще три посудини: сидулоподібна з циліндричною шийкою, з трьома ручками та одноручна, що нагадує глек.

Керамічне тісто, крім дрібного піску та шамоту, включає і органічні домішки, на що автори звертають увагу, як на специфічну ознаку посуду з Дитиничів². На території України подібний посуд був невідомий, за винятком сидулоподібної посудини та двох аналогічних дитиницьких мисок, що походять з Городища Ровенської області. Довгий час вони залишалися невизначеними, і лише матеріали з Дитиницького могильника* допомогли їх інтерпретувати.

Подібний посуд та інші речі з поховань, як вказано в публікації, поширені в південно-східній частині Прибалтики, зокрема на території Польщі. В зв'язку з цим заслуговує на увагу цілком обгрунтований висновок авторів про переселення в межиріччя Горині й Стиру групи мешканців з прибалтійських земель. Можна погодитися і з визначенням етнічної належності цих переселенців як представників групи гепідських племен³.

Слід відзначити також наявність контактів між населенням, з яким пов'язується Дитиницький могильник, і носіями черняхівської культури. Адже в Дитиничах (в похованні XI та в одному із зруйнованих) знайдено три гончарні мисочки та уламки глека, типові для черняхівської культури, а серед гончарного посуду з могильника поблизу Городища було три ліпних посудини дитиницького типу. Існування таких контактів дослідники пояснюють тим, що гепіди, які прийшли на Волинь, оселилися серед місцевих племен черняхівської культури⁴.

Публікація М. Ю. Смішка та І. К. Свешникова була помітним кроком вперед на шляху вивчення пам'яток матеріальної культури першої половини I тисячоліття н. е. на Середньому Придніпров'ї та Побужжі. Згадані автори вважають, що на сучасному рівні знань ще не можна розв'язати питання про дальшу долю відносин між обома групами. Однак очевидним є те, що їх розвиток і формування матеріальної культури проходили на різних територіях і незалежно одна від одної. Отже, в праці чітко визначено відношення дитиницьких пам'яток, які проникли в басейн Дніпра, до сформованого тут волинського варіанту черняхівської культури.

У 1960—1961 та 1963 рр. Поліський загін Інституту археології АН СРСР спільно з Брестським обласним краєзнавчим музеєм та Державним Ермітажем дослідив на околиці Бреста в Трішині 70 поховань. Попереднє повідомлення про результати розкопок було опубліковане Ю. В. Кухаренком в 1965 р.⁵ Автор відмічав, що виявлений ним керамічний комплекс складається з ліпного посуду, глина якого має до-

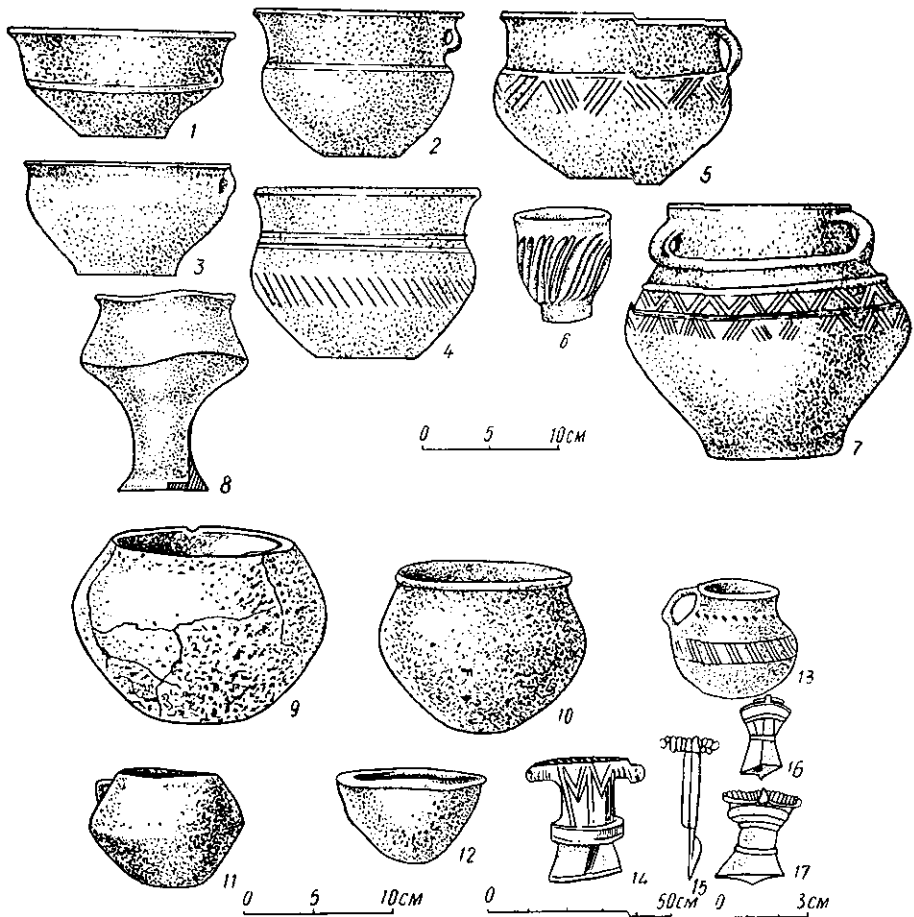

Рис. 1. Знахідки з Дитиничі (1—8 — ліпний посуд); Брест-Трішин (10—13 — ліпний посуд, 14 — бронзова фібула); Велемичі (14—16 — бронзові фібули).

мішки жерстви і піску. Поверхня підлощена, заглажена або шерехата і навіть горбкувата. Частіше, на думку автора, трапляються миски, рідше горщики, глеки, кухлі та інші форми. Серед наведеного ним ілюстративного матеріалу є чотири фібули, дві пряжки, бронзовий предмет, що прикріплювався до ременя, два гребені, глиняне прясло та вісім ліпних посудин, серед яких посудина, названа Ю. В. Кухаренком ситуподібною, а також шість екземплярів не досить виразних форм, що нагадують присадкуваті горщики (рис. 1, 9—11). Один з них кулястий, із вінцями, загнутими до середини, і шерехатою поверхнею (рис. 1, 9; у Кухаренка — рис. 39, 5). Висота його майже в півтора рази (1,4) менша за діаметр бочка. Такі ж пропорції мають екземпляри, названі мисками (рис. 1, 10, 11; у Кухаренка — рис. 39, 4; 40, 13). Тільки одну (рис. 1, 12; у Кухаренка — рис. 39, 2) справді можна вважати глибокою, лійчастою мискою. Посудина з ручкою, подібна до кубка (рис. 39, 3), чомусь названа глеком, хоч діаметр її бочка в півтора рази більший за висоту.

Отже, номенклатура зображеного посуду вимагає уточнення. Необхідно також визнати, що опубліковані автором матеріали Брест-Трішинського могильника не дають ніяких підстав для об'єднання у одну групу пам'ятки Дитиничів і Брест-Трішина. Жодних роз'яснень у цій справі не дає й друга праця Ю. В. Кухаренка, яка є доповненням до першої⁶. З неї довідуємось, що у 50-х роках минулого століття поблизу

с. Величковичі Брестської області М. Висноцький знайшов кілька зруйнованих поховань з трупоспаленням, де він зібрав велику кількість «побитих білих і чорних урн», бронзові фібули тощо. Оскільки на рисунку згаданих урн немає (зображено лише три фібули, дві намистини та два кільця), судити, якими саме вони були, неможливо.

Цілком можливо, що автор у своїх попередніх повідомленнях про матеріали з Брест-Трішина вибірково подав також ілюстрації, і вони не дають належного уявлення про дослідження пам'ятки. Таким чином, спроба об'єднати в одну групу могильники Дитиничі і Брест-Трішин залишається неаргументованою. Цікаві й дуже важливі матеріали з Брест-Трішина чекають на більш докладну публікацію і глибший аналіз. Не виключено, що між ними простежуватимуться і спільні елементи, але те, що вже опубліковано, більше свідчить про відмінні риси.

Абсолютно неаргументованими видаються і висновки Ю. В. Кухаренка з приводу волинських старожитностей⁷. Без жодних застережень він включає до однієї групи зовсім різні пам'ятки (Косанове і Пражів, Лепесівку і Раковець, Вікнини Великі й Дитиничі). Тому доводиться констатувати, що важливе питання про взаємозв'язки Придніпров'я — Придністров'я з Надвіссям в перших століттях нашої ери не знаходять в його праці переконливої відповіді. Окреслена Ю. В. Кухаренком картина далека від реальності. На це звернув увагу М. Ю. Смішко на конференції у 1967 р., присвяченій питанням черняхівської культури⁸.

Таким чином, слід ще раз підкреслити, що підстав для об'єднання в єдину групу пам'яток типу Дитиничів й типу Брест-Трішина у нас немає, оскільки не з'ясовано характер Брест-Трішинського могильника.

У зв'язку з проблемою Дитиничі — Брест-Трішин часом згадується і Компаніївський могильник⁹. Викладене вище, однак, дозволяє вести порівняння лише з однією, більш визначеною групою — пам'ятками типу Дитиничів, чітко відмежувати їх від брест-трішинських, ще недостатньо вивчених*.

З кількох повідомлень на конференціях та коротких друкованих інформацій відомо, що на Компаніївському могильнику протягом 1960—1965 рр. досліджено 467 поховань¹⁰, але насправді на розкопаній площі (5200 м²) їх було значно більше. Оскільки група трупоспалень з розсіяними кісточками не має виразних ознак*, то значна кількість їх, особливо в перші два роки розкопок, була зруйнована або порушена¹¹.

На Компаніївському могильнику, як і на багатьох інших черняхівських могильниках, трапляється кілька варіантів трупопокладень і трупоспалень. Простежується певна закономірність у їх розташуванні¹². Особливістю цієї пам'ятки є не стільки строкатість поховального ритуалу (певною мірою характерного для усіх могильників черняхівської культури), як наявність великої кількості найрізноманітніших груп ліпного посуду. Про це переконливо свідчить навіть навіть попередня, ще неповна інформація¹³.

Характеристика тих можливостей, які дає ліпний посуд для розуміння широти зв'язків слов'янського населення, що було носієм черняхівської культури, з іншими етнічними групами, заслуговує на спеціальне опрацювання. Звертаємо увагу лише на дві, уже опубліковані посудини з поховання № 171 (рис. 2, 1—2)¹⁴. Не викликає сумніву, що вони ідентичні знайденим на Дитиничькому могильнику: вазоподібна посудина з маленькими вухками і ліпчастої форми миска мають тут численні аналогії¹⁵.

Посудини, близькі до дитиничьких, виявлені в трупопальних похованнях № 139 (рис. 2, 4), 164 (рис. 2, 8). Однак вони виступають у досить складних комплексах (поховання № 139, рис. 2, 4—7; поховання № 164, рис. 2, 8—17). Кожний комплекс фіксує дуже широкі й своєрід-

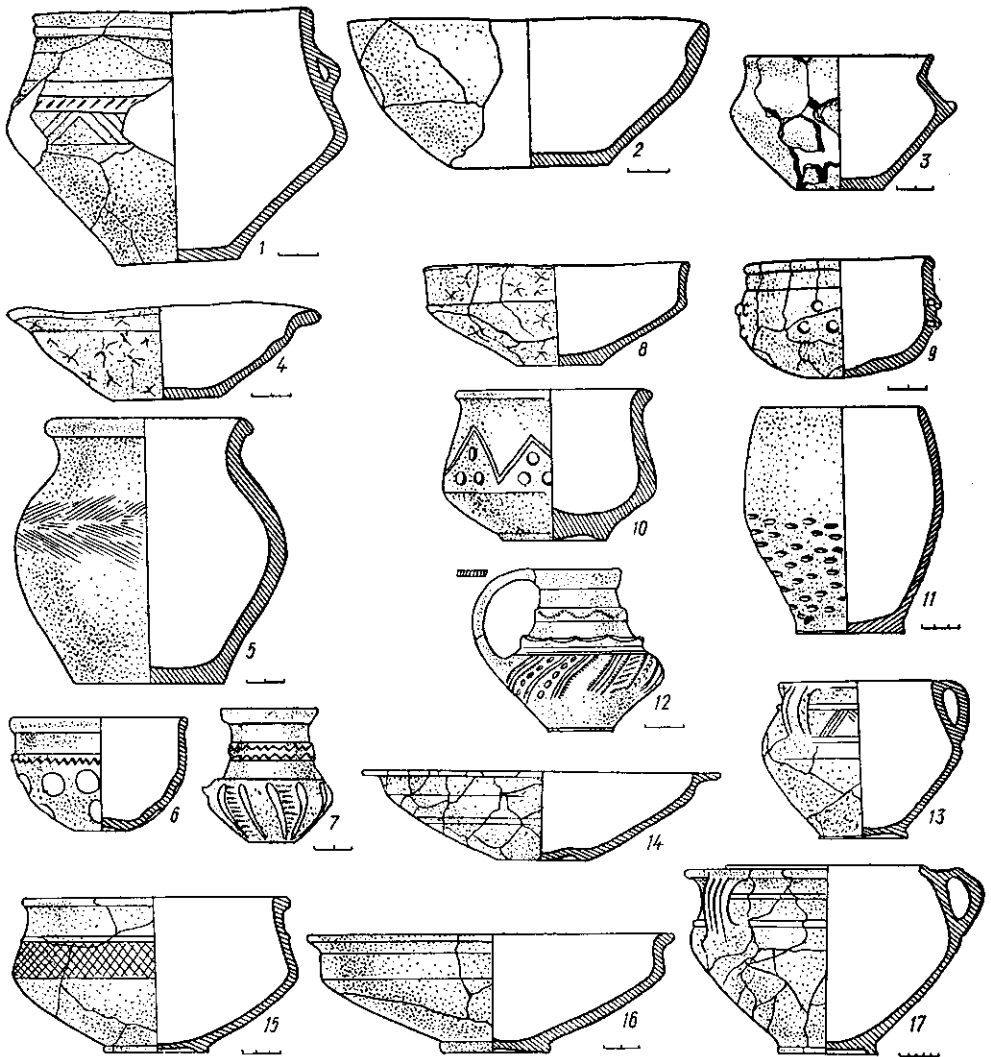

Рис. 2. Посуд із Компаніївського могильника.

1, 2 — ліпний посуд, поховання № 171; 3 — ліпний посуд, поховання № 28; 4—7 — ліпний посуд, поховання 139; 8—12 — ліпний посуд, 13—17 — гончарний посуд, поховання № 164.

ні зв'язки, які не обмежуються тільки контактами з пам'ятками типу Дитиничів і не укладаються в рамки того, що відомо про могильник Брест-Тришин.

До речі, одна з посудин дитиницького типу виявлена не в трупопальному похованні, як у Дитиничах, а в трупопокладенні № 28 (рис. 2, 3).

Вказаними знахідками і вичерпуються аналогічні дитиницьким матеріали Компаніївського могильника. Що ж до поховання № 171 з найбільш виразними дитиницькими рисами, то, по-перше, воно належить до урнових, порівняно рідких для Дитиничів; до того ж, урна була прикрита мискою, тоді як обидві дитиницькі не мали прикриття. По-друге, крім типово дитиницьких вази і миски, в цьому похованні виявлено уламки ліпного горщика з шерехатою поверхнею і загнутими до середини вінцями, подібного до корчацьких. Такі форми посуду в Дитиничах невідомі. Крім того, в могильній ямі було чимало уламків від п'яти навмисно розбитих гончарних черняхівських мисок (від однієї — 62

уламки, від другої — 13, третьої — 3, четвертої — 2, п'ятої — 1). А на Дитиницькому могильнику окремі уламки подібних мисок трапилися лише в двох-трьох похованнях.

Якщо ж урахувати навіть найбільш далекі аналогії з Компаніївського могильника, наприклад, орнамент, характерний для пам'яток типу Дитиничів, на одній з черняхівських гончарних мисок (поховання № 122) тощо, то й тоді їх кількість не перевищуватиме п'яти-шести. Отже, вони становлять щодо всіх поховань могильника навіть не одиниці, а ймовірно лише десяті частки відсотка.

Слід зазначити, що згадані поховання розташовані по краю центральної, найбільш давньої частини могильника. Отже, вони могли потрапити сюди не раніше кінця IV ст. н. е., коли черняхівська культура досягла свого розквіту.

Розглянуті матеріали Компаніївського могильника цілком підтверджують висновки, що випливають з дослідження Дитиницького, і свідчать про невластивий для черняхівського населення характер його матеріальної культури, зумовлений появою прибалтського елемента. На цій підставі можна дещо уточнити і розміри території, куди проникали поодинокі або невеликі групи вихідців з Прибалтики, представлені дитиницькими пам'ятками. Їх крайню точку на південному сході слід поки що локалізувати на лівому березі Дніпра, на кордоні Лісостепу і Степу.

Однак зв'язки населення, що залишило Компаніївський могильник, визначаються не лише проникненням прибалтійського елемента. Вони значно складніші й повніші. Зокрема, серед поховального інвентаря є зразки посуду, що нагадують знайдений в Брест-Тришині: форма однієї з посудин (поховання № 284), наприклад, близька до брест-трішинської¹⁶, але поверхня її не ошершавлена.

Спеціального вивчення потребує, до речі, й питання про ошершавлений ліпний посуд, який трапляється в Брест-Тришині, серед пам'яток типу Пряжев, Компаніївському і Косанівському могильниках, у матеріалах пшеворської та поморсько-мазовецької культур тощо. Не можна не звернути уваги на ці деталі, якщо йдеться про території стику різних археологічних культур. Тільки конкретний підхід сприятиме глибшому дослідженню питання, науковій аргументації висновків.

¹ М. Ю. Смішко, І. К. Свешников. Могильник III—IV ст. н. е. у с. Дитиничі Ровенської області.— МДАПВ, вип. 3, К., 1961, с. 89—114.

² Там же, с. 103.

³ Вони знайдені в 1909—1911 рр. разом з кількома гончарними посудинами черняхівської культури в похованнях, зруйнованих під час будівництва залізниці. Надійшли до колекції Київського історичного музею.

⁴ М. Ю. Смішко, І. К. Свешников. Вказ. праця, с. 97—101, 110.

⁵ Там же, с. 111—112.

⁶ Ю. В. Кухаренко. Могильник Брест-Тришин.— КСИА, вип. 100. М., 1965, с. 97—101.

⁷ Ю. В. Кухаренко. Могильник у дер. Вериковичи.— КСИА, вип. 119. М., 1969, с. 81—82.

⁸ Ю. В. Кухаренко. Вольнская группа полей погребений и проблема так называемой готско-гепидской культуры.— КСИА, вип. 121. М., 1970, с. 57—58.

⁹ КСИА, вип. 121, с. 59.

¹⁰ Див., наприклад, Н. М. Кравченко. Косановский могильник.— МИА, № 139. М., 1967, с. 115; В. Д. Баран. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. К., 1972, с. 116, 117, рис. 28.

¹¹ Питання про конкретні зв'язки пам'яток типу Дитиничів і поморсько-мазовецької культури тут не порушується.

¹² Є. В. Махно. Раскопки на Компаниевском могильнике.— АИУ, 1965—1966. К., 1967, с. 160—162; Є. В. Махно. Типи поховань та планування Компаніївського могильника.— Середні віки на Україні, вип. 1, К., 1971, с. 87—90.

¹³ Є. В. Махно. Вказ. праця, с. 93.

¹⁴ Там же, с. 89—90, рис. 1, 2.

¹⁵ Там же, рис. 3, б, 5.

¹⁴ Е. В. Махно. Вказ. праця, с. 94, рис. 6, 6, 7, а також в даній статті рис. 1, 5, 6.

¹⁵ Найближчими до посудини першої є зображені на рис. 2, 8; 5, 4; 6, 11; 7, 5, до другої — на рис. 7, 7; 8, 7 — МДАПВ, вип. 3. К., 1961, с. 91, 95, 97, 99.

¹⁶ КСИА АН СССР, вип. 100. М., 1965, рис. 39, 2.

Е. В. МАХНО

Памятники типа Дытыничи и Компанеевский могильник

Резюме

Проблема славяно-балтского единства, выдвинутая лингвистами, нуждается в привлечении археологических материалов. Становится актуальным выяснение вопроса о взаимоотношениях носителей черняховской культуры с их соседями на северо-западе, а также с другими группами населения.

Ознакомление с подробной публикацией материалов Дытыничского могильника и предварительной информацией о находках из Брест-Тришина не дает оснований безоговорочно объединять их в одну группу (Брест—Тришин—Дытыничи), за что уже в 1967 г. обращал внимание М. Ю. Смишко. Неправомерно присоединяются к ней и некоторые другие памятники. Так как в связи с этой проблемой упоминается и Компанеевский могильник, возникает необходимость рассмотреть материалы, характеризующие контакты между группами населения, оставившими указанные могильники.

Но поскольку публикация Брест-Тришинского памятника пока не является достаточно исчерпывающей, приходится ограничиться сопоставлением только Дытыничского и Компанеевского. Материалы последнего (в частности, посуда) свидетельствуют о наличии здесь скорее отдельных дытыничских аналогий, чем погребений типа Дытыничи. К тому же погребения, где найдены эти аналогии (например, такие, как ваза и миска из урнового погребения № 171, мисочка из труположения № 28 и др.), расположены по краю центральной, наиболее древней части могильника и относятся ко времени не ранее конца IV в.

Таким образом, есть все основания думать, что в составе населения, оставившего Компанеевский могильник, появлялись немногочисленные пришельцы с северо-запада, которые сохраняли некоторое время черты присущей им материальной культуры.